

Mehribon GAPPAROVA,
*Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti,
Ingliz tili va adabiyoti fakulteti o'qituvchisi
E-mail: mehribon.gapparova@gmail.com*

O'zMU dotsenti I.O'sarov taqrizi asosida

SYNTAX ANALYSIS AS A METHOD OF FUNCTIONAL SYNTAX

Annotation

This article discusses syntax analysis as a method of functional syntax. Let's consider the concept of syntax. We will analyze the concepts and opinions of philologists regarding the syntax analysis of the sentence

Key words: Syntaxeme, predicativeness, syntaxeme analysis, lexical synonyms, syntactic structure, lexical unit.

СИНТАКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАК МЕТОД ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СИНТАКСИСА

Аннотация

В этой статье рассматривается синтаксический анализ как метод функционального синтаксиса. Давайте рассмотрим понятие синтаксиса. Разберем понятия и мнения филологов относительно синтаксического анализа предложения.

Ключевые слова: Синтаксема, предикативность, синтаксемный анализ, лексические синонимы, синтаксическая структура, лексическая единица.

SINTAKSEM TAHLIL – FUNKTSIONAL SINTAKSIS USLUBI SIFATIDA

Annotatsiya

Ushbu maqolada sintaksem tahlil ni funktsional sintaksis uslubi sifatida fikr yuritiladi. Sintaksema tushunchasini ko'rib chiqamiz. Gapning sintaksem tahlili borasidagi tushunchalarni va filologlarning fikrlarini tahlil qilamiz

Kalit so'zlar: Sintaksema, predikativlik, sintaksem tahlili, leksik sinonimlar, sintaksik struktura, leksik birlik

Kirish. Tilshunoslik taraqqiyotining hozirgi bosqichida gap va uning tarkibiy qismlari, gap tarkibi va semantik tarkibini birlashtirish mumkin. Bunday birlashish yangi funktsional birlik – sintaksema tufayli yuz beradi. Sintaksema gap tarkibidan ham, semantik tarkibdan ham farqlanadi. Ikkinchisidan farqli o'laroq, sintaksema faqat semantik ma'no bilan chegaralanmaydi. Gapning ma'lum bir sintaktik o'rin va morfologik belgilar bilan bog'langan tarkibdan farqli o'laroq, sintaksema uchinchi jihat – semantikaga ham egaligidir. Sintaksema ma'noning konstruktiv tashuvchisi bo'lib, semantik, morfologik va sintaktik jihatlar o'rtasidagi munosabatga asoslangan sodda gaplar tipologiyasini yaratishga imkon beradi[1].

Sintaksema – bu predikativlikka ega bo'lgan birlik bo'lib, oldingi birlikda uchramagan noyob xususiyat. Nutqda bunday birlik gap shaklida namoyon bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Y.A. Vanchikova yozishicha, “gapning sintaksem tahlili gap tarkibidagi sintaktik tahlildan tubdan farq qiladi. Asosan formal mezonlarga asoslangan sintaktik vazifalar faqat tilning sintagmatik darajasida namoyon bo'ladi, sintaksemalar esa ham sintagmatik, ham paradigmatic darajalarga tegishlidir. Sintaksis bir-biriga qarama-qarshi bir xil sintaktik pozitsiya bo'lishi mumkin, lekin har xil gaplarda namoyon bo'ladi hamda ma'lum bir turga nisbatan bo'lishi mumkin”. Olim, sintaksema turli sintaktik pozitsiyalarda namoyon bo'ladi. Sintaksemadan farqli o'laroq, gap tarkibi turli sintaktik holatda bo'la olmaydi, chunki ma'lum bir sintaktik bog'lanish asosida ajralib turadi va predmet tobe komponentga aylana olmaydi[2] deb hisoblaydi.

Bir sintaksemaning bir xil sintaktik holatda boshqasiga qarama-qarshi qo'yilishi til paradigmasiga tegishli oppozitsiya sifatida qaraladi. Bu oppozitsiya turli tasnifga ega bo'lgan xususiyatlariga ko'ra har xil sintaksemalar bir xil sintaksemalar bir xil sintaktik pozitsiyani egallashi mumkin.

Demak, gapning sintaksem tahlili uni moddiy jihatdan birlashgan ob'ekt sifatida ko'rsatadi, uni tahlili bo'linishga emas, balki uning tuzilishinng yaxlit yondashuviga asoslanadi.

V.Doroshevskiy lisoniy belgining ma'no berish usuli – predikatsiya orqali yoritishga harakat qiladi. Uning fikricha, “Bu jarayon “fkr-nutq-til” harakat mexanizmiga uyg'unlik bilan mos keladi. V.Doroshevskiyning fikricha, predikatsiya qobiliyati inson miyasining asosiy vazifasidir. Miya tashqi ogohlantirishlarga javoban paydo bo'lgan taassurotlarni shunday filtrlaydiki, bizni o'rab turgan dunyo bizga tartibsizlik sifatida emas, balki sub'ektlar va munosabatlar toifalarida tashkil etilgan o'zaro ta'sir qiluvchi elementlarning uzluksiz harakati sifatida ko'rinadi”[3].

V.Doroshevskiy o'z asarida so'zning predikativ vazifasi haqida gapirib, aslida tilda predikatsiyaga aloqador bo'lmagan elementlarning yo'qligini ta'kidlaydi. Uning ta'kidlashicha, “predikatsiya tushunchasi elementlarning bir-biri bilan munosabatlarida hisobga olinadi. Har qanday element haqidagi har bir fikr uni makon va vaqtda belgilash usuli, uning ma'lum bir vaziyat tuzilishi bilan bog'liqligidir. Bu korrelyatsiya predikatsiya hisoblanadi”[4].

Shunday qilib, sintaksik tahlil va sintaksem tahlil gapni tahlil qilishda til birliklarining har xil daraja va turlariga e'tibor markazini qaratib ikki xil turli yondashishdir.

Sintaksik tahlil – tilga oid qoidalar va me'yorlar nuqtai nazaridan gapning grammatik strukturasini tahlil jarayonidir, masalan, so'zlarning gapdagi sintaksik rolini, so'zlarning o'zaro moslashuvi, gapning qismlari o'rtasidagi sintaksik bog'lanishni aniqlash.

Sintaksem tahlil, o'z navbatida, funktsional birliklar, ya'ni sintaksemlarning tahliliga e'tiborni jamlaydigan funktsional sintaksis uslubidir. Sintaksema – bu gapda ma'no funktsiyasini ifodalovchi minimal birlikdir. Sintaksem tahlil gapda sintaksemlar yordamida ifodalanadigan sintaksik

funktsiya va munosabatlarni aniqlash va tasniflash imkonini beradi. Bu sintaksik strukturalarni ularning funktsional tavsiflar asosida ta'riflash va tahlil qilish uchun funktsional sintaksisda qo'llanuvchi uslubiyatdir.

Tadqiqot metodologiyasi. Leksik sinonimlarning sintaksem tahlili leksik sinonimlardan tuzilgan, ya'ni bir xil yoki o'xshash ma'noga ega bo'lgan, ammo yozilishi har xil bo'lgan gaplarning sintaksik strukturasini tahlil qilishdir.

Leksik sinonimlarni sintaksem tahlil qilish jarayonida avval so'z turkumi, kelishik, zamon, shaxs va xokazolar kabi leksik birliklar va ularning xususiyatlari aniqlanadigan leksik tahlil sodir bo'ladi. So'ngra gapning sintaksik strukturasini tahlil va uning boshqa gaplar bilan bog'langanligi tahlili sodir bo'ladi.

Leksik sinonimlarning sintaksem tahlilining xususiyatlaridan biri shunday so'zlar bilan ishlashda ularni gapning kontekstida ishlatishda har xil variantlar bo'lishi mumkinligidir. Masalan, ingl.t. large, big, vast, enormous; o'zb.t. katta, ulkan so'zlari, kontekstga qarab, turli sintaksik konstruksiyalarda ishlatilishi mumkin.

Shunday qilib, sintaksem tahlil so'zlarning funktsiyasini tadqiqot qilish va gapda ularning o'zaro bog'lanishiga asoslangan funktsional sintaksisning uslublaridan biridir. Bu uslub sintaksik strukturalarni aniqlab topish va til birliklarini kontekstda ishlash xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Sintaksemalarni tahlil qilish alohida so'zlar gapda qanday vazifani bajarishini tushunishga va bir biri bilan qay tarzda o'zaro bog'lanishiga yordam berishi mumkin. Bu til tizimining xususiyatlarini aniqlash va uning aniq kontekstlarda ishlashini aniqlash imkonini beradi.

Bundan kelib chiqib, sintaksem tahlil sintaksik strukturalarni o'rganishda va kontekstda leksik birliklarning ishlashi uchun samarali vositadir, bu vosita umuman olganda til tizimi haqida ancha chuqur tushuncha olish imkonini beradi.

M. Borek muallifligi ostidagi «Sintaksem tahlil: nazariya va amaliyot»[5] nomli maqolada igliz tili misolida sintaksik tahlilning asosiy bosqichlarini tavsiflangan va ular quyidagilardan iborat:

birinchi bosqichi – bu leksik tahlil bo'lib, gapda alohida so'zlarni ajratish va ularning so'z turkumlari va shakllarini aniqlashdan iborat;

ikkinchi bosqich – morfologik tahlil sodir bo'ladi va tahlil jarayonida so'zni hosil qiluvchi morfemalar ajratiladi va gapda ularning roli aniqlanadi.

ikkinchi bosqichda sintaksik tahlil boshlanadi va uning davomida gapning strukturasini va so'zlar o'rtasidagi munosabat aniqlanadi. Maqolada sintaksik tahlilning turli uslublari, shu jumladan grammatikalar yordamida tahlil uslubi ham tavsiflanadi.

Maqolaning yakuniy qismida muallif sintaksem tahlilini, jumladan adabiy asarlardan gaplar strukturasini tahlili va reklama matnlari strukturasini tahlilini amaliy qo'llanishi misollarini taklif qiladi. Bundan tashqari, muallif mashqda kompyuter dasturlari va topshiriqlar bilan bir qatorda sintaksik tahlilga o'rgatish uslublarini taklif qiladi[6].

Shunday qilib, M. Borekning maqolasida ingliz tili misolida sintaksik tahlil va uning uslublari, hamda amaliy qo'llanishi va o'rgatish uslublarining tavsifi taqdim qilingan.

Y.A. Vinchikova «Sintaksemalar – fransuz tilida predikativ alomatlarini ifodalovchilar»[7] nomli ishida sintaksemalarning fransuz tilidagi sintaksik roli ko'rib chiqilgan.

«Sintaksem» tushunchasi muallif tomonidan turli kontekstlarda so'zlar o'rtasidagi ma'no munosabatlari ifodalash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan sintaksik darajadagi minimal ahamiyatli birlik sifatida aniqlanadi. Sintaksemalar sub'yektning alomatlarini va holatlarini

ifodalovchi predikativ so'zlar va ifodalar sifatida chiqishlari mumkin[8].

Fransuz tilidagi predikativ alomatlariga ega bo'lganlar sifatida chiquvchi sintaksemalarni, masalan: être content, devenir grand, avoir peur, etc. tahlil qilib, Y.A. Vinchikova ba'zi sintaksemalar ham fe'llar, ham sifat, yoki ravish sifatida ham qo'llanishi va ularning ma'nosi kontekstga qarab o'zgarishi mumkinligiga e'tiborni qaratadi.

So'ngra sintaksik konstruksiyalar tahlili olib boriladi, va bu tahlilda sintaksem-predikativlar qatnashadi, masalan: bevosita va bilvosita to'ldiruvchiga ega bo'lgan gaplar, shaxsi ko'rsatilmagan gaplar, solishtirish va a'lo darajani ifodalovchi konstruksiyalari, va hok. Har bir holatda sintaksemaning qo'llanishi va uning semantik tavsiflariga chuqur e'tibor bilan qaraladi.

Olib borilgan tahlil asosida Y.A. Vinchikova fransuz tilidagi sintaksik konstruksiyalar va gaplarning ma'nosini tushunish uchun predikativ alomatga ega bo'lganlar sifatida sintaksemalarni o'rganish muhimligi haqidagi xulosaga keladi.

Y.A. Vinchikovaning «Gapning sintaksik, semantik va sintaksem tahlili» nomli maqolasida sintaksik va semantik lingvistikasi doirasida gapning turli tahlil uslublari ko'rib chiqiladi[9].

Mavjud bo'lgan gapni tahlil qilishning turli uslublari, ya'ni strukturali va funktsional tahlil, bir-biriga qaramlilik tahlili, sintaksik bog'lanishlar tahlili va boshqa tahlillar obzoriga tayanib, Y.A. Vinchikova sintaksik, semantik va sintaksem tahlillarni birlashtirgan o'zining tahlil qilish uslubini taklif qiladi.

Sintaksik tahlil gapning sintaksik strukturasini aniqlash, so'zlar o'rtasidagi sintaksik bog'lanishlarni aniqlash, grammatik shakllarni va so'zlar kategoriyasini ajratib ko'rsatishni o'z ichiga oladi.

Ularining uslublari yordamida gapni tahlil qilish misolini keltirib, uchta turdagi tahlilning har biri gapning sintaksik strukturasini, semantikasini va sintaksemasini tushunish uchun qay tarzda yordam berishini namoyish qilib, Y.A. Vinchikova tahlil qilishning turlicha uslublari kombinatsiyasini ishlatish gapni to'laroq va aniqroq tushunishga olib kelishi mumkinligiga e'tiborni qaratadi, bu holat sintaksik, semantik va sintaksem tahlilning lingvistikada, hamda kompyuter lingvistikasi va mashina yordamida tarjima kabi boshqa sohalarida ham muhimligini ko'rsatadi.

K. Egamnazarovning «Sintaksem tahlil va uning chet tillariga o'rgatishdagi roli» nomli maqolasida sintaksem tushunchasini batafsil yoritib beradi va qay tarzda sintaksem tahlil chet tillarini o'rganishda foydali bo'lishini ta'riflaydi.

Sintaksema – bu sintaksik funktsiyaga ega bo'lgan minimal birlikdir. Sintaksik funktsiya, o'z navbatida, so'zning gapdagi pozitsiyasi va gapda uning boshqa so'zlar bilan bog'lanish roliga ko'ra aniqlanadi. Sintaksem tahlil – bu gapni sintaksik birlik sifatida tahlil qilish, ularning vazifalari va ular o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash jarayoni.

K.Egamnazarov sintaksem tahlil nafaqat tilning grammatik konstruksiyalarini, balki uning ma'nosidagi nozik farqlarni ham tushunish imkonini beradi, deb ta'kidlaydi. Masalan, «The boy gave the girl a book» gapini tahlil qilganimizda, «boy», «girl», «book», «give» va «to» sintaksemalarini ajratib ko'rishimiz mumkin. Ushbu sintaksemalarning tahlili mazkur gapda harakatni bajaruvchi shaxs sifatida «boy» so'zi ekanligi, harakat ob'ekti «book» so'zi, harakatni qabul qilib oluvchi esa «girl» so'zi ekanligini tushunish imkonini beradi. Yana shuni tushunib yetishimiz mumkinki, «to» bu gapda harakatni qabul qilib oluvchiga ko'rsatuvchi old ko'makchi bo'lib kelar ekan.

Xulosa va takliflar. Semantik tahlil so'zlar o'rtasidagi ma'noga oid munosabatlarni aniqlash va gapning umumiy ma'nosini aniqlashga yo'naltirilgan.

Sintaksem tahlil so'zlarning gapdagi sintaksik vazifasini va ularning boshqa so'zlar bilan bog'langanligini, hamda sintaksemalar – sintaksik darajadagi ma'noga ega

bo'lgan minimal birlikni aniqlashga asoslangan, va ular so'zlar o'rtasidagi ma'nosiga oid munosabatlarini ifodalash uchun ishlatiladilar.

ADABIYOTLAR

1. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Эдиториал УРСС. 2001. –С.3. - 368 с.
2. Ванчикова Е.А. Синтаксический, семантический и синтаксемный анализ предложения. file:///C:/Users/ACER/Downloads/ sintaksicheskiy-semanticheskiy-i-sintaksemnyy-analiz- redlozheniya.pdf
3. Дорошевский, В. Элементы лексикологии и семиотики. – М.: Прогресс, 1973. – С. 183. - 288 с.
4. Дорошевский, В. Элементы лексикологии и семиотики. – М.: Прогресс, 1973. – С. 183. - 288 с.
5. Борек М. Синтаксемический анализ в изучении языка (на материале русского и польского языков) // Linguodidactica, Том 24, 2020. – С. 19-28.
6. Борек М. Синтаксемический анализ в изучении языка (на материале русского и польского языков) // Linguodidactica, Том 24, 2020. – С. 19-28.
7. Ванчикова Е.А.. Синтаксемы – носители предикативного признака во французском языке // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, № 2, 2014. – С. 61-66.
8. Ванчикова Е.А.. Синтаксемы – носители предикативного признака во французском языке // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, № 2, 2014. – С. 61-66.
9. Ванчикова Е.А. Синтаксический, семантический и синтаксемный анализ предложения // Казанский педагогический журнал, № 6-2, 2015.